

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЙ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ ДРАГОМАНОВА І МІХНОВСЬКОГО

У статті порівнюються концепції самостійності України, втілені, зокрема, у досить досконалих для свого часу конституційних проектах видатних вітчизняних мислителів М. Драгоманова і М. Міхновського. Доведено, що обидві концепції сприяли боротьбі за незалежність України.

Ключевые слова: конституционное право, концепции самостоятельности.

В статье сравниваются концепции самостоятельности Украины, воплощенные, в частности, в достаточно совершенных для своего времени конституционных проектах известных мыслителей М. Драгоманова и М. Михновского. Обосновывается, что обе концепции содействовали борьбе за независимость Украины.

Ключевые слова: конституційне право, концепції самостійності.

The concepts of independence of Ukraine embodied in particular, in a fairly advanced for its time, draft constitution by Dragomanov and Mikhnovskiy outstanding domestic thinkers are compared in the article. It is proved that both concepts contributed to the struggle for Ukrainian independence.

Key words: constitutional law, concepts of independence.

Проблема самостійності України завжди була в центрі уваги вітчизняної державно-правової думки, закономірним результатом розвитку якої стало прийняття парламентом доленосних Декларації про державний суверенітет України та Акта проголошення незалежності України, нової Конституції, які закріпили створення української держави. Але чи означає успішне уконституювання незалежної України, що вже відбувся той синтез антагоністичних політико-ідеологічних напрямів української думки, про нагальну потребу якого для збереження державності писав видатний дослідник історії ідей І.Лисяк-Рудницький? [1, с. 92].

Позитивна відповідь на це питання була б, з нашої точки зору, передчасною. Адже не лише продовжується небезпечно політичне протистояння, але відсутнє навіть конструктивне співробітництво і зближення цих напрямів на інтелектуальному рівні (особливо це стосується взаємної непримиренності націоналістичної, комуністичної і ліберальної течій). Це протистояння перешкоджає об'єктивному дослідженню й актуалізації здобутків української політико-правової думки, роблячи неможливим формування досконалої національної правової системи, яка б відповідала правовим традиціям нашого народу.

У цьому контексті значний науковий і практично-політичний інтерес становить, на нашу думку, порівняльний аналіз концепцій самостійності України Михайла Драгоманова (1841-1895) [основні підсумки досліджень див.: 2-10] та Миколи Міхновського (1873-1924) [основні підсумки досліджень див.: 10-16], яких фахівці вважають родоначальниками, відповідно, ліберально-демократичної і радикально-націоналістичної течій українського визвольного руху. У вказаних концепціях, викладених, зокрема, у відомих переважно науковцям конституційних проектах 1884 [публікації див.: 17-21] і 1905 [публікації див.: 22-24] років, які стали визначальними в подальшому розвитку відповідних напрямів вітчизняної політико-правової думки, бачимо не лише принципи відмінності, але й багато подібних, часом майже ідентичних положень, що свідчить про спадкоємність політико-правових традицій, закладених основоположником теорії українського конституціоналізму М. Драгомановим.

Наше дослідження базується на припущенні, що більш продуктивним як з наукової, так і з політичної точок зору було б не протиставлення концепцій М. Драгоманова і М. Міхновського як федералістської і самостійницької, що й досі домінує як в історико-правовій науці, так і в побутовій правосвідомості [зокрема, див.: 25, с. 1-7; 26], а **потракування їх як різновидів самостійництва**. Оскільки самостійництво М. Міхновського ніким не ставиться під сумнів, бо є оче-

видним, то доведення правильності нашої гіпотези зводиться, по суті, до обґрунтування самостійницького спрямування концепції М. Драгоманова.

Це обґрунтування варто розпочати з драгоманівської самохарактеристики. Дискутуючи з Б. Грінченком, Драгоманов писав: "... Я ніяк не можу згодитись на раду д. Вартового [псевдонім Б. Грінченка. – Л.К.] "зректись усяких заходів коло політичної самостайності української"..." [27, с. 471].

Ключовою для розуміння суті концепції Драгоманова є наступна його теза: "Незалежність певної області чи нації може бути досягнута або її повним відділенням в окрему державу (сепаратизм), або забезпеченням її самоуправління без цього відділення (федералізм)" [21, с. 253]. Як бачимо, федералізм тут не протиставляється незалежності (як синонім Драгоманов вживав також поняття "самостійність"), а розглядається як одна з форм її досягнення.

Для адекватної оцінки концепції Драгоманова дуже важливо пам'ятати, що він розрізняв поняття "політична самостійність" і "державна самостійність", вказуючи на "lapsus calami" (промах пера. – Л.К.) Б. Грінченка в цьому питанні [27, с. 472]. Це пройшло повз увагу дослідників доктрини Драгоманова.

Всупереч усталеному твердженню, Драгоманов ніколи не був противником державної самостійності України. Навпаки, він висловлював жаль з приводу того, що українці не мають своєї національної державності, адже на певному історичному етапі "більша частина інших пород людських в Європі складала свої держави" [28, с. 293]. В листі до своєї дочки Ліди та її чоловіка Івана Шишманова від 21 березня 1889 р. Драгоманов, говорячи про історичну долю болгар і українців, наголошував, що "для правильного розвитку народів їм треба мати державну незалежність!" [цит. за: 29, с. 7]. Погляди М. Драгоманова на національну державу близькі до принципу національного самовизначення, обґрунтованого видатним швейцарським правником Й.К.Блюнчлі: "Скільки народів, стільки держав" [див.: 30, с. XLIII; 28, с. 322]. На думку Драгоманова, "як там не єсть, а своя держава, чи по волі, чи по неволі зложена, була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі" [28, с. 293]. Саме тому він, за його ж словами, "ніколи не "нападав" принципіально на український сепаратизм, на "стремління до державної окремістності", до того, "щоб виділити російську Україну в особну від Росії державу", бо не мав "проти нього нічого з боку принципіального" [27, с. 470-471]. Але, як реаліст-прагматик, він не бачив – у тих історичних умовах – "сили, ґрунту для політики державного відриву (сепаратизму) України від Росії..." (хоча "навіть радий був би",

якби його "думки в цій справі були перекинені фактами" [31, с. 540], а тому й виступав проти пустих розмов про український сепаратизм [27, с. 471].

Не маючи змоги (за браком місця) детально розглянути здобутки і прорахунки драгоманівського аналізу факторів, які зумовлювали, на його думку, неможливість і недоцільність боротьби за державну незалежність України, вкажемо лише на найважливіші з них:

- дуже важко, майже неможливо відокремитися від Росії (українців "хіба всесвітній катаклізм може політично одірвати од великорусів") [32, с. 302];

- через етнічну спорідненість (українці, як і росіяни – "сини русів", тобто братні народи [31, с. 556]) і масове зросійщення немає яскраво вираженої національної окремішності українців від росіян та її усвідомлення народом;

- слабкість українського національно-визвольного руху [31, с. 541; 27, с. 471-480];

- відсутні міжнародні чинники, які б сприяли боротьбі за самостійну українську державу [28, с. 293-294];

- не варто докладати неймовірно великих зусиль, щоб у результаті здобути "тільки державну волю й спілку", бо "тепер вже люди переросли державні спілки й прямують і волею, й неволею до якихось інших" [28, с. 293-294] (ця думка засвідчує вплив на Драгоманова анархістських ідей П.-Ж.Прудона, який, проте, у зрілому віці зменшився);

- доцільніше добиватися, щоб "державні пута, котрі тепер плутаються на ногах українських", розтопилися у "вільній спілці всеслов'янській" та в європейській федерації [28, с. 326];

- Росія вже здійснила і ще може допомогти здійснити ряд історичних українських національних завдань (зокрема, Драгоманов прозріло передбачав приєднання за допомогою Росії західноукраїнських земель) [27, с. 26];

- існують спільні українсько-російські інтереси в багатьох сферах, які краще можуть бути реалізовані в спільній державі [31, с. 540; 27, с. 446];

- з гуманних міркувань українцям не варто добиватися власної державності "через велике повстання й криваву війну", майже неминучі в такому випадку [31, с. 294] (цікаво було б знати, чи змінилася б ця позиція Драгоманова, якби він міг передбачити мільйони жертв Голодомору, що став однією з найбільших катастроф в історії людства?);

- загроза неминучого конфлікту Тевтонії і Славії (передбачення назрівання світової війни), яка вимагає слов'янської солідарності, а не міжусобиць [33, с. 178-179].

Тому, зробивши висновок про нереалістичність і неприйнятність політики, спрямованої на здобуття **державної самостійності** України, Драгоманов, як український патріот, присвячує свої зусилля теоретичній розробці автономістсько-федералістської концепції **політичної самостійності** України, відштовхуючись від тези, що "без **політичної самостійності, чи автономії** [виділено нами – Л.К.], не може бути і автономії національної" [27, с. 471; 34]. Остання фраза чітко показує, що для Драгоманова поняття "політична самостійність" і "автономія" – синоніми. Додамо до цього, що мається на увазі не вузька, обмежена адміністративно-територіальна автономія, а така широка **політична автономія** [27, с. 471-472] у федеративній державі, яка, за словами М.Грушевського (зі статті "Якої ми хочемо автономії й федерації"), "більше-менше наближається до державної самостійності" [35, с. 121].

Політична автономія України, на думку Драгоманова, повинна забезпечити національну незалежність [21,

с. 4, с. 253], здійснення "завдань її внутрішньої і зовнішньої політики" [19, с. 23], всіх суттєвих інтересів морального і матеріального життя [21, с. 4], "свою вправу" [31, с. 466], "свою волю" [28, с. 282], можливість для української нації бути "господарем дома" [28, с. 322] і повернення її в сім'ю великих "культурних" європейських націй [19, с. 17, с. 23].

Концепція Драгоманова, вказуючи найдоцільнішу – на той час – форму національного самовизначення, передбачала досягнення "повної самостійності для вільної спілки (**федерації**) громад на всій Україні" [34, с. 1], створення умов для всебічного "політичного, економічного і культурного визволення і розвитку українського народу" [19, с. 9].

Автономістсько-федералістське бачення Драгомановим майбутнього України не варто вважати різновидом бездержавництва чи антидержавництва, адже у разі здобуття політичної самостійності України відкривалась можливість, при потребі, боротися за її державну незалежність, без цього ж проміжного етапу така боротьба була приречена на поразку. Цю поетапність здійснення завдань самовизначення нашого народу (підтверджену історичним досвідом української революції 1917-1921 рр.) можна описати словами самого Драгоманова: "Я знаю, що поперед іюля мусить бути март, значить і працювати треба, і говорити про те, щоб март наступив, а потім і про іюль поговоримо" [36, с. 447; 27, с. 449]. Такий підхід повністю узгоджувався з його розумінням перспективи політичного розвитку людства, якою він вважав всесвітню федерацію вільних народів [3, с. 84-85 та ін.].

Отже, можемо зробити проміжний висновок, що державно-правові ідеї Драгоманова щодо форми та перспектив самовизначення українського народу в сукупності становлять автономістсько-федералістську концепцію політичної самостійності України і тому їх не варто протиставляти, як несамостійницькі, концепції державної самостійності України, яку започаткував М. Міхновський.

Сутнісна спорідненість концепцій самостійності України М.Драгоманова та М.Міхновського ґрунтувалась на спільності багатьох засадничих цінностей і політико-правових ідеалів двох видатних мислителів, на першому місці серед яких був український патріотизм, любов до свого народу, глибока віра в його майбутнє відродження і невтомна праця заради цього відродження.

І Драгоманов, і Міхновський підкреслюють велику цінність нації як форми солідарності між людьми, без якої неможлива і "солідарність загальнолюдська", адже "людство є лише сукупність націй" [37, с. 443, с. 448]; саме "натуральні національні спілки становлять велику вселюдську спілку, де індивідуальність кожної людини, кожної нації не затерта, а навпаки, набирає нової сили, краси й розцвіту" [38, с. 159].

Обидва мислителі органічно поєднують свій патріотизм з космополітизмом. Так, для Драгоманова найбільша цінність – "всесвітня правда", що стала б "вище над усіма національностями" та й мирила їх, "коли вони підуть одна проти другої" [31, с. 469]. Він вбачає цю всесвітню правду в космополітичних думках про братерство всіх людей і народів світу, вказуючи, що "треба любити не тільки свою батьківщину, своє місто, а й увесь світ, усіх людей" [31, с. 470]. У питанні про співвідношення космополітизму і націоналізму підсумкова драгоманівська формула має такий вигляд: "... Космополітизм в ідеях і цілях, національність в ґрунті і формах..." [27, с. 466].

Подібні міркування знаходимо і в Міхновського. Зокрема, у статті "Націоналізм і космополітизм" він писав: "... Ідея космополітизму і гуманізму не тільки не є протилежною ідеєю націоналізму, навпаки – є тільки впливом її, тільки її продовженням, розвитком. Космополітизм розширює, розповсюджує ідеї вітчизни на цілий всесвіт. <...> Космополітизм та гуманізм виключають тільки національні ненависті та антипатії, національний шовінізм, ... закликають до знищення хиб національних" [38, с. 259]. Все ж, на нашу думку, основоположною ідеєю світогляду Міхновського, як і видатного теоретика сіонізму В.Жаботинського (з яким у нього було багато спільного), був не космополітизм, а "інтернаціоналістична інтерпретація націоналізму" [39, с. 669]. Драгоманов же відкидає "націоналізм, а надто такий, котрий себе сам виразно протиставляє людськості, або космополітизму ..." [27, с. 465-466]. Він незмінно засуджував тих "українських націоналістів, котрі, виступаючи проти космополітизму, рвали єдину провідну нитку безпохибного людського поступу і саму підставу новішого відродження національностей і відкривали дорогу до себе для всякого шовінізму, виключності й реакції" [27, с. 466].

Драгоманов і Міхновський приділяли значну увагу викриттю шовіністичної суті тих псевдоінтернаціоналістів, які маскували свою політику денационалізації українців гаслами дружби народів. Критикуючи російських народників, Драгоманов писав: "Ці дивні інтернаціоналісти не хочуть помічати, що замість людства, та ще й соціалістичного, вони підсувають нам державу аристократичну, буржуазну і бюрократичну, і при цьому немисливо національну, і що їх космополітична проповідь проти "націоналізму" ... спрямована не на тих, що тиснуть чужі національності, а на тих, що відбиваються від тиску, і що підміна замість міжнародності винародовлення підтримує тільки монополію привілейованих" [21, с. 145]. Тому-то він "полемізував 30 років проти російських псевдокосмополітизмів, котрі не признавали української національності ..." [27, с. 466].

Аргументи Міхновського в цьому питанні майже дослівно співпадають з драгоманівськими. "Здебільшого, – зазначав він, – під юшкою інтернаціоналізму або кос-

мополітизму українському народові накидають обрусіння або колонізацію. Ці чудернацькі інтернаціоналісти не розуміють, що замість вселюдства вони пхають нам буржуазну та бюрократичну державу, до того ще й зовсім національну, і не тямлять, що їх псевдокосмополітичні заклики проти "націоналізму" вимірені не проти тих, проти кого треба, себто не проти тих, хто давить чужі народи, а проти тих, хто тільки одбивається від гніту" [38, с. 159].

До найбільших пріоритетів і Драгоманова, і Міхновського належала ідея соборності України. Широко відоме гасло Міхновського: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ" [24, с. 134]. Він вважав, що "українська національна думка мусить обнімати всіх українців, де б вони не проживали", на всій Україні, без огляду на чужі державні кордони [40, с. 156]. Менш зраним є внесок Драгоманова у з'ясування мовної та етнічної гомогенності українського народу на всіх його етнічних землях – "від східних повітів Царства Польського до передгір'їв Кавказу" [19, с. 8], – яким, зокрема, і було створене теоретичне підґрунтя для соборницьких прагнень до об'єднання нашого народу в єдиній державі. Так, у статті "Новые исследования в южнорусской истории" (частково опублікованій нами [див.: 41]), автограф якої зберігається у відділі рукописів ЦНБ НАН України ім. В.І.Вернадського [42], вчений стверджує, що "народні особливості Полтавської і Чернігівської губерній майже тотожні з такими ж на Волині і в Галичині", а "пісню, яку співають у Харківській губернії, ви буквально почуєте під Карпатами в Галичині ..." [42, арк. 14 зв. та арк. 15]. Ідеї культурної і політичної співпраці, солідарності і соборності населення усіх українських земель лейтмотивом проходять через наукові праці і громадсько-політичну діяльність Драгоманова [19, с. 8, с. 23].

З'ясувавши сутнісну спорідненість концепцій самостійності України М.Драгоманова та М.Міхновського, в основі якої була спільність багатьох політико-правових ідеалів, перейдемо до конкретного аналізу їхніх конституційних проектів, порівняльну характеристику яких подаємо, для наглядності, у вигляді таблиці.

Основні положення проектів М. Драгоманова і М. Міхновського

Конституційно-правові інститути і норми	Проект М. Драгоманова	Проект М. Міхновського
Порядок прийняття конституції	всеросійським Земським Собором	Всеукраїнським конгресом
Назва держави	Всеросійський Державний Союз	Всеукраїнська Спілка
Державно-правовий статус України	політична самостійність (автономія) України у складі федеративної Росії	державна самостійність України
Загальні засади конституційного ладу	народ – єдине джерело влади	"уся власть належить народові українському"
	втілено принципи поділу влад, стримувань і противаг; закріплено найвищу юридичну силу конституції, верховенство закону	
Основи правового статусу особи	права і свободи людини і громадянина регулюються на світовому рівні; закріплюється рівноправність громадян; наявність гарантій конституційних прав і свобод	
Форма правління	парламентсько-президентська республіка або дуалістична монархія	президентська республіка
Форма державного устрою	"вільна спілка" (федерація) понад 20 самоврядних областей Всеросійського Державного Союзу, з них 4 (Поліська, Київська, Одеська і Харківська) – на українських етнічних землях (з переважно українським населенням)	спілка (федерація) 9 "вільних і самоуправних земель" (Чорноморська Україна, Слобідська Україна, Степова Україна, Лівобережна Україна або Гетьманщина, Північна Україна, Полісся або Гайова Україна, Підгірська Україна, Горова Україна і Понадморська Україна)
Державний режим	демократичний	
Законодавча влада	двопалатний парламент – Державна Дума (гласні якої обираються виборчими сходами в округах) і Союзна Дума (гласні якої, як представниці областей, обираються обласними думами, котрі мають право давати їм накази)	двопалатний парламент, який складається з двох "хат" – ради представників та сенату, які обираються "на підставі загального, потайного, рівного і безпосереднього прямого голосування" і представляють увесь "нарід український"

Конституційно-правові інститути і норми	Проект М. Драгоманова	Проект М. Міхновського
Виконавча влада. Глава держави	глава держави – спадковий імператор або обраний на певний строк Голова Всеросійського Державного Союзу – очолює виконавчу владу, призначає міністрів та обласних намісників, оголошує закони і слідкує за їх виконанням; він може, зі згоди Союзної Думи, розпустити Державну Думу, але в цьому випадку розпускається і Союзна Дума; міністри відповідальні перед думами і можуть віддаватися ними під суд	президент – глава держави і виконавчої влади; обирається "усім народом українським через плебісцит на 6 років", призначає і усуває міністрів, є головним вождем війська і флоту, оголошує закони і пильнує, щоб вони були виконані, має право помилування (амністії) засуджених; у разі явного порушення Конституції може бути усунутий з посади "народним судом", який утворюють із себе обидві "хати" і вищий касаційний суд
Судова влада	судоустрій на основі судових статутів 1864 р.; Верховний суд збирається із членів кримінального департаменту Сенату і Союзної Думи для суду над міністрами за посадові злочини, а також над членами парламенту за державну зраду; Сенат на загальному зібранні департаментів вирішує питання про невідповідність постанов парламенту основним законам; суд присяжних	мирові і колегіальні судді обираються місцевими радами на 3 роки, а судді другої інстанції і судді вищого касаційного суду призначаються президентом пожиттєво; "суд присяжних є для всіх карних злочинів, а також для переступств пресових і політичних"; виключно судам належать спори щодо громадянських прав; забороняються надзвичайні судові інституції; засідання судів "суть публічні"
Місцеве самоврядування	місцеве самоврядування здійснювалося сходами і зборами громадян та обраними ними представницькими органами – міськими, повітовими та обласними думами, виконавчими органами яких були управи; чітко розмежовувалась компетенція органів самоврядування усіх рівнів	"земські й громадські самоправи уставляються своїми ... законами"; "кожна земля має свою земську раду, кожна громада свою громадську раду"; "земські й громадські ради вибирають з поміж себе управи, які й суть виконавчою властю"
Державні символи	—	"український народ присвоює собі кольори: блакитний та жовтий"
Порядок внесення змін до конституції	зміни до конституції вносяться за згодою двох третин обох палат парламенту і затверджуються Державним Собором	"основний закон не може бути спинений ані в суцільності, ані в частці"; зміни до конституції вносяться двома третинами голосів членів обох законодавчих хат

Порівняння основних рис проектів Драгоманова і Міхновського, наведене в таблиці, дозволяє стверджувати, що в проекті останнього простежується вплив не лише окремих поглядів Драгоманова і не лише щодо інститутів прав особи і громадянина, народного представництва, самоврядування, як слушно зазначає П. Стецюк [43, с. 125], а майже на всі найважливіші конституційно-правові інститути і, навіть, конкретні норми проекту Міхновського.

Так, і Драгоманов, і Міхновський пропонують прийняття основних законів спеціальним установчим органом, конституантою – відповідно, Земським Собором та Всеукраїнським конгресом (який, як передбачалося у проекті Міхновського, мав схвалити ще й більше десяти конституційних законів).

В обох проектах закріплювалась самостійність України – широка політична автономія чотирьох українських областей у майбутньому федеративному Всеросійському Державному Союзі, які б мали право укладати між собою угоди "відносно задоволення спільних для них потреб" [19, с. 13], (проект Драгоманова) та її повна державна незалежність (проект Міхновського, який, проте, як автор опублікованої у 1906 р. програми Української народної партії, не виключав, як проміжну мету, боротьбу за автономію України [44, с. 75]).

Практично співпадає підхід Драгоманова і Міхновського до регулювання загальних засад конституційного ладу, основ правового статусу особи (зокрема, майже вичерпний для свого часу широкий перелік прав і свобод людини і громадянина, що пропонується в обох проектах), форми державного устрою (федерація), демократичного державного режиму, ролі і функцій двопалатних парламентів, одна з палат яких є представницею інтересів суб'єктів федерації і формується на основі їх рівного представництва.

Чільне місце відводиться в проектах судовій владі та – особливо – місцевому самоврядуванню, виборні органи якого – ради – наділені широкою компетенцією, аж до права видавати закони "у питаннях місцевого життя" і кодифікації звичаєвого права [19, с. 13].

Спільним для проектів Драгоманова і Міхновського є втілення принципу децентралізму в адміністративно-територіальному устрої, багато інших принципів та норм.

Найважливішою рисою, що відрізняє порівнювані концепції і проекти, є підхід до прав національних меншин. Якщо Драгоманов закликає до максимальної толерантності, захищає права меншин, то Міхновський, обстоюючи гасло "Україна для українців" [45, с. 141], пропускається щодо них явної дискримінації. Також варто вказати на прояви ксенофобного націоналізму в поглядах Міхновського, брак у його спадщині державницького (на противагу етнічному) патріотизму, концепцію якого пізніше розробив В. Липинський. Більшість з проявів нетолерантності до росіян, поляків, угорців, румунів та євреїв, відображених, зокрема, у сумнозвісних 2-4 та 10 заповідях УНП зумовлені не стільки національними, скільки соціальними факторами ("поки вони ("чужинці-гнобителі") панують над нами і визискують нас") [45, с. 141-142], гостротою і переплетінням цих проблем у національно-визвольному русі українського народу і були типовими для націоналізму пригноблених націй у XIX-XX століттях. Водночас ми, хоч і з певними застереженнями, поділяємо точку зору М. Горелова, який вважає, що в "націоналізмі М. Міхновського переважають світлі фарби національного звільнення й державності" [див.: 46, с. 58]. Заради справедливості варто додати, що й концепція М. Драгоманова виграла б від коригування її державницько-консервативними ідеями в дусі В. Липинського. Як не дивно, навіть Драгоманов (життя і творчість якого вважають яскравим прикладом

національної толерантності не лише українці, але й зарубіжні науковці, і який, за власною самоідентифікацією, за походженням "трохи жид" [див.: 47, с. 474] був безпідставно названий М.Я. Рабиновичем (псевдонім – Бен-Амі), з яким вони співробітничали у газеті "Вольное слово", "переконаним юдофобом" [див.: 2, с. 58].

Значна частина конституційно-правових ідей М. Драгоманова та М. Міхновського зберігає свою актуальність і в наш час. Зокрема, у зв'язку з посиланнями на Драгоманова сучасних прихильників федералізму, які критикують закріплення у статті 2 Конституції унітарної форми державного устрою України, наведемо такий аргумент мислителя: "Зрештою, нам нічого дуже носитися з самим словом *федералізм*, котре лякає людей, що привикли до звичайних централізованих держав європейських", адже "усі практично пожиточні боки федералізму, хоч без цього слова" бачимо в Англії, адміністративна децентралізація якої "після нових законів (local government)" може бути "взірцевою для держави нефедеральної", надаючи всі можливості для місцевого самоврядування [31, с. 545]. Додамо, що Конституцією України (ст. 7) "визнається і гарантується місцеве самоврядування", а відповідно до ст. 132 "територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій". Таку форму державного устрою України в сучасних конкретно-історичних умовах ми вважаємо оптимальною, і вона, на нашу думку, не суперечить ідеям Драгоманова. Хоча в поточній політиці варто було б більший наголос зробити на децентралізації, зокрема розширити самостійність регіонів у гуманітарній сфері і надати їм більш широку повноваження для співробітництва з прикордонними регіонами сусідніх країн, особливо враховуючи неухильне зростання ролі єврорегіонів.

Тривають дискусії й про актуальність політико-правової спадщини М. Міхновського [див.: 13; 14; 16 та ін.], які, вірогідно, загостряться після президентських виборів 2010 року в Україні. Ми ж хотіли б тут привернути особливу увагу лише до статті 113 конституційного проекту М. Міхновського, в якій зазначається, що "Основний закон не може бути спинений ані в суцільності, ані в частці" [22, с. 89]. Подібна норма, з нашої точки зору, повинна бути внесена до Конституції України. Адже, як вважають деякі науковці і політики, нині існує можливість скасування чинної Конституції шляхом проведеного за народною ініціативою всеукраїнського референдуму з питання введення нової Конституції. При цьому може бути поставлене під сумнів саме існування України як суверенної і незалежної держави.

Таким чином, порівняльний аналіз політико-правової спадщини обох мислителів, зокрема їхніх відомих конституційних проектів, дозволяє зробити висновок, що концепція державної самостійності України М. Міхновського була не лише запереченням ідей М. Драгоманова, але й розвитком його доктрини в нових історичних умовах. Важливо зазначити, що концепція М. Драгоманова мала внутрішній потенціал для такого розвитку і трансформації в державно-самостійницькому напрямі. Якщо ж поглянути на цю проблему ширше, то можна констатувати, що автономістсько-федералістська концепція політичної самостійності України, класичного теоретичного оформлення якій надав М. Драгоманов, була домінуючою протягом майже всієї історії української політико-правової думки. Лише в часи "всесвітніх катаклізмів" (війни, революції і т. ін.) домінували концепція

і політика здобуття державної незалежності України, започатковані М. Міхновським, чого не виключала і концепція Драгоманова. Спільність багатьох засадничих цінностей і політико-правових ідеалів, сутнісна спорідненість концепцій самостійності України, велика подібність конституційних проектів Драгоманова і Міхновського, які представляли альтернативні напрями української політико-правової думки, засвідчують історичний факт діалогу між цими напрямками. У наш час цей діалог повинен бути доповнений науковою та політичною актуалізацією і теоретичним синтезом кращих досягнень цих та інших альтернативних напрямів, які стануть можливими за умови визнання всіма ними того фундаментального постулату, що Україна як "суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава" (ст. 1 Конституції України) є спільним надбанням усього Українського народу, а не результатом боротьби окремих його частин, представлених прихильниками тих чи інших альтернативних політико-правових доктрин. Тому й відповідальність за подальшу долю своєї спільної Батьківщини, її державну самостійність несуть усі українці. Порозумівшись на цьому, ми віддамо належне всім видатним співвітчизникам, в яких би антагоністичних таборах вони в свій час не боролись за визволення і добробут українського народу, за Українську державу і гідне місце України в світі.

1. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – С. 63-93. 2. Гриценко І.С., Короткий В.А., Томенко М.В. "Людина земная з печаттю пророка" // Михайло Драгоманов: автожиттєпис / уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. – К.: Либідь, 2009. – С. 6-76. 3. Драгоманівський збірник. "Вільна спілка" та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т.Г. Андрусюка. – Львів: Світ, 1996. – 256 с. 4. Драгоманов Михайло Петрович // Режим доступу: http://www.ua.wikipedia.org/wiki/Драгоманов_Михайло_Петрович.
5. Кистяковський Б.А. Драгоманов, его политические взгляды, литературная деятельность и жизнь // Драгоманов М.П. Полит. соч. – М.: Б. и., 1908. – С. IX-XXXII. 6. Комзюк Л. Конституційно-правова доктрина М. Драгоманова. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 72 с. 7. Круглашов А.М. http://hkiib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_71/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I2IDBN=KCK&P21IDBN=KCK&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M&S21COLORTERMS=0&S21STR=Драма_інтелектуала:_політичні_ідеї_Михайла_Драгоманова. 2-ге вид. – Чернівці: Прут, 2001. – 488 с. 8. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 299-347. 9. Скакун О.Ф. Конституціоналізм Михайла Драгоманова // Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 100-117. 10. Томенко М.В. Історія української конституції. – К.: Основа, 2009. – 464 с. 11. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І. Міхновський: постать на тлі епохи // Український історичний журнал. – 1992. – № 9. – С. 76-91, № 10-11. – С. 63-79. 12. Мартинець В. Микола Міхновський – піонер українського націоналізму // Політологічні читання. – 1995. – № 2. – С. 249-263. 13. Міхновський Микола Іванович // Режим доступу: http://www.ua.wikipedia.org/wiki/Міхновський_Микола_Іванович. 14. Ситник В.П. Громадсько-політична діяльність М. Міхновського: Автореф. ... дис. к.і.н. 07.00.01 – історія України. – К.: КНУ, 2005. – 14 с. 15. Томенко М. Україна та Росія: навіки окремо? (Самостійницька ідея в суспільно-політичному житті на зламі сторіч) // Політологічні читання. – 1992. – № 3. – С. 195-201. 16. Шамрай В. В. Проект української Конституції Миколи Міхновського // Вісник юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2008. – Вип. 79. – С. 37-41. 17. Драгоманов М.П. Вольный Союз – Вільна Спілка: Опыт украинской политико-социальной программы. – Женева: Типогр. "Громады", 1884. – 110 с. 18. Драгоманов М.П. Вольный Союз – Вільна Спілка: Опыт украинской политико-социальной программы // Драгоманов М.П. Собр. полит. соч.: В 2 т. – Париж: Изд-во редакции "Освобождение", 1905. – Т. 1. – С. 272-375. 19. "Вільна Спілка" – "Вольный Союз". Спроба української політико-соціальної програми. Збір і пояснення Михайла Драгоманова // Драгоманівський збірник. "Вільна спілка" та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т.Г. Андрусюка. – Львів: Світ, 1996. – С. 7-72. 20. Проект основаній Устава українського общества "Вольный Союз" – Вільна Спілка // Томенко М.В. Історія української конституції. – К.: Основа, 2009. – С. 71-80. 21. Драгоманов М.П. Историческая Польша и великорусская демократия // Драгоманов М.П. Собр. полит. соч.: В 2 т. – Париж: Изд-во редакции "Освобождение", 1905. – Т. 1. – С. 1-273. 22. Основний закон "Самостійної України" Спілки народу українського // Томенко М.В. Історія української конституції. – К.: Основа, 2009. – С. 81-90. 23. Основний закон "Самостійної України" Спілки народу українського: Проект утворення групою членів Української Народної Партії // Самостійна Україна. – 1905. – Вересень. – Ч. 1. 24. Міхновський М. Самостійна Україна // Політологія. Кінець XIX –

перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – С.126-135. 25. Лисяк-Рудницький І. Четвертий Універсал та його ідеологічні попередники // Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – С.1-27. 26. Грицак Я.І. Між федеративністю і самостійністю: українська політична думка у 1890-1914 роках // Грицак Я.І. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К.: Генеза, 1996. – С. 91-97. 27. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.1. – С.428-482. 28. Драгоманов М.П. Передне слово [до "Громади" 1878 р.] // Драгоманов М.П. Вибране ("... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні"). – К.: Либідь, 1991. – С.276-326. 29. Сохань П. Б.Д.Грінченко – М.П.Драгоманов: діалоги про українську національну справу // Б.Грінченко – М.Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – К.: Б.в., 1994. – С. 3-11. 30. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1991. – Т.1. – С. XL-LXXIII. 31. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. Вибране ("... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні"). – К.: Либідь, 1991. – С. 461-558. 32. Драгоманов М.П. На увагу українолюбців у Росії // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.2. – С. 300-305. 33. Драгоманов М.П. Австро-руські спомини (1867-1877) // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.2. – С.151-288. 34. Драгоманов М., Павлик М., Подолинський С. Програма // Громада: Українська часопись. – Рік V.1880. – № 1. Ноябрь-декабрь. – С.1-2. 35. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во "Знання" України, 1991. – 240 с. 36. Драгоманов М.П. До М.Бучинського, 25 декабря 1872 [р.] // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т.

– К.: Наук. думка, 1970. – Т.2. – С. 445-457. 37. Драгоманов М.П. Что такое украинофильство? // Драгоманов М.П. Вибране ("... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні"). – К.: Либідь, 1991. – С.430-455. 38. Міхновський М. Націоналізм і космополітизм // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – С.158-160. 39. Дзюба І. Владімір Жаботинський як прихильник української національної справи // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю.І.Римаренко. – К.: Наук. думка, 1996. – С. 669-671. 40. Міхновський М. З закордонної України // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – С.156. 41. Драгоманов М. Нові дослідження в південноруській історії // Волинь. – 1993. – 13 липня. 42. Драгоманов М.П. Новые исследования в южнорусской истории // ЦНБ НАН України ім. В.І.Вернадського. – ВР. – Ф. 172. – Од. зб. 2. – Арк. 1-74. 43. Стецюк П. Конституційно-правові погляди М.Драгоманова та їхній вплив на формування українського конституціоналізму першої чверті XX-го століття // Драгоманівський збірник. "Вільна спілка" та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т.Г.Андрусика. – Львів: Світ, 1996. – С. 121-126. 44. Програма Української Народної Партії // Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довід. матеріали. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С. 72-81. 45. Х заповідей УНП // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І. Семківа. – Львів: Світ, 1996. – С.141-142. 46. Горелов М.Е. Передвісники незалежної України. Історичні розвідки. – К.: Рада, 1996. – 163 с. 47. Драгоманов М.П. До П. Лаврова // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.2. – С. 463-475.

Надійшла до редколегії 07.06.10

УДК 347.764 (477)

Н. Пацурія, канд. юрид. наук, доц.

ГОСПОДАРСЬКА СТРАХОВА ДІЯЛЬНІСТЬ: ВИДИ, ОЗНАКИ, ПОНЯТТЯ

У статті досліджуються проблеми визначення поняття господарської страхової діяльності, її видів та специфічних ознак.

Ключові слова: господарська страхова діяльність, страхова комерційна діяльність, страхова не комерційна діяльність.

В статті досліджуються проблеми определения понятия хозяйственной страховой деятельности, ее видов и специфических признаков.

Ключевые слова: хозяйственная страховая деятельность, страховая коммерческая деятельность, страховая не коммерческая деятельность.

The problems of determination of concept of economic insurance activity, its kinds and specific signs are probed in the article.

Keywords: economic insurance activity, insurance commercial activity, insurance not commercial activity.

Актуальність теми дослідження обумовлена відсутністю в сучасній вітчизняній науковій літературі комплексних розробок питання визначення поняття господарської страхової діяльності, її видів та притаманних їй особливих ознак.

Теоретичну основу досліджуваної проблеми склали роботи наступних вчених: О.А. Беляневич, О.М.Вінник, Г.Л. Знаменського, О.А. Красавчикова, В.К. Мамутова, В.С. Мартем'янова, В.К. Райхера, Л.І. Рейтмана, В.І. Сєбровського, В.К. Турбіної, Ю.Б. Фогельсона, Г.Ф. Шершеневича, М.Я. Шимінової, В.С. Щербини, В.П. Янишена та інших авторів.

Цілями статті є дослідження особливостей господарської страхової діяльності за законодавством України, визначення її видів, ознак та науково – обґрунтованого поняття "страхова діяльність", з метою внесення пропозицій щодо внесення відповідних змін та/або доповнень до страхового законодавства.

Страхуванню, як і будь-якому явищу, притаманна соціальна сутність, яка, на думку професор П.М. Рабиновича – є здатністю слугувати засобом задоволення потреб членів суспільства [26, 5].

Специфіка страхового захисту [14] (яка зумовлена випадковістю настання ризику, надзвичайністю заподіяної шкоди, гострою необхідністю попередження, подолання наслідків несприятливих подій і відшкодування завданих ризиком втрат конкретним об'єктом і збитків конкретним суб'єктом) обумовлює формування в суспільстві певної потреби щодо: нагромадження і витрачання ресурсів (як грошових так і натуральних) для здійснення заходів з попередження, подолання або

зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування збитків, спричинених їх настанням [13, 3].

З огляду на це, є підстави стверджувати, що потреба у страхуванні для людства обумовлюється наступними обставинами: по перше, члени суспільства у будь-яких сферах своєї життєдіяльності не були, не є і не будуть вільними від випадкових небезпек, як правило катастрофічних; по друге, ці небезпеки завдають збитків членам суспільства; по третє, можливість настання випадкових небезпек і масштаби негативних наслідків від них прогресивно зростають; по четверте, з'являються нові небезпеки, як наприклад техногенні, екологічні, соціальні.

Економічний розвиток завжди був пов'язаний з ризиком, породженим як небезпечними природними явищами і процесами, так і самою господарською діяльністю людини. При цьому досить істотною обставиною минулого було те, що такі надзвичайні ситуації залишалися по суті одиничними подіями, наслідки яких обмежувалися господарськими системами окремих районів або регіонів країни, у виняткових випадках – національними економіками. Стан справ радикально змінилося в останні десятиліття минулого сторіччя, коли безпрецедентні по соціально-економічних наслідках природні і техногенні катастрофи змусили суспільство замислитися про необхідність посилення ролі страхування у процесі відтворення національної економіки.

Саме тому розширення ринкових відносин підвищує роль і значення страхової діяльності, як особливого виду господарювання, не лише в публічній, а, перш за все, в приватно – правовій сфері.